

Kronofogdearkiv

1600-talet–1917

Arkivbildare

På nivån under länsstyrelsen var länsförvaltningens organisation på landsbygden i grova drag den samma från 1600-talet till 1917, när den omorganiserades. Länsförvaltningen var indelad i *fögderier*. Fögderitjänstemännens uppgifter var att ha hand om skatteuppbörden och se till att lagar och förordningar efterlevdes. I varje fögderi fanns en *kronofogde*, av sina samtida oftast kallad häradsfogde eller kronobefallningsman. Jämte kronofogden fanns en *häradsskrivare* med uppgifter uteslutande inom uppbördsväsendet.

Fögderierna var indelade i *länsmansdistrikt*, som ofta anknöt till häradsindelningen. Länsmännen var underordnade kronofogden. Socknarnas *fjärdingsmän* verkade som biträden åt kronofogdar och länsmän. Städerna stod utanför fögderiorganisationen; där fungerade magistraterna som statliga förvaltningsmyndigheter. Furstliga personers underhållsländer förvaltades också för sig. Exempelvis låg de områden i Södermanland som tillhörde det s.k. änkedrottning Hedvig Eleonoras livgeding utanför kronans länsförvaltning. Handlingar rörande livgedingets förvaltning finns på Riksarkivet i Stockholm.

Fögderiindelningen växlade ofta under den första tiden, men vid 1600-talets slut stabiliserades den. Därefter skedde fram till 1800-talets sista årtionden ganska få ändringar.

Fögderierna gavs ibland namn efter de härader som ingick, ibland på andra grunder. Fögderierna i Uppsala, Södermanlands och Västmanlands län benämndes under en period ibland efter en fastställd nummerordning, ibland efter de områden de omfattade. Exempelvis avsåg namnet ”Uppsala läns fjärde fögderi” fram till 1869 det fögderi som samtidigt kunde kallas ”Bälinge, Vaksala och Rasbo häraders fögderi”. Genom sammanslagning av länets första och andra fögderier försköts därefter numreringen; nyssnämnda fögderi blev då det tredje. Efter ytterligare en fögderisammanläggning avskaffades numreringen 1886. I Södermanlands och Västmanlands län upphörde den ungefär samtidigt.

Innehåll

Kronofogdearkiven belyser, tillsammans med häradsskrivararkiven, till stora delar samma sakområden och beslutsprocesser som länsstyrelsernas arkiv (landskansli och landskontor), men uteslutande på lokal nivå. De äldsta handlingarna, från 1600- och 1700-talen, är ofullständigt och ojämnt bevarade. Från 1800-talet och 1900-talets början finns jämförelsevis rikhaltiga bestånd. Bland arkivserierna kan nämnas kronofogdarnas in- och utgående brevväxling, diaries till denna, handlingar rörande utsökningar, utmätningar och handräckningar samt kronoräkenskaper. Där finns också ämnesordnat material angående gästgiverier, skjuts- och väghållning, lösöreköp, rotering m.m.

Ett kronofogdearkiv kan innehålla handlingar från mer än en arkivbildare. Ett belysande exempel är arkivet efter kronofogden i Uppsala läns södra fögderi, som existerade 1870–1917 (de första åren med namnet Uppsala läns första fögderi). De äldsta handlingarna i detta arkiv är från 1699! I själva verket innehåller detta kronofogdearkiv handlingar såväl från kronofogden i södra fögderiet som från hans föregångare i de två fögderier som upphörde när södra fögderiet bildades 1870, nämligen Uppsala läns (dittillsvarande) första respektive (dittillsvarande) andra fögderi. (Jämför upplysningarna ovan om 1870 års förskjutning av fögderiernas numrering.) Dessa både fögderiers kronofogdearkiv ingår helt och hållet i södra fögderiets arkiv och särredovisas inte någonstans.

Sökhjälpmedel

Den forskare som är intresserad av att ta fram uppgifter om en viss socken ur ett kronofogdearkiv måste naturligtvis först fastställa vilket fögderi socknen tillhörde vid den aktuella tiden. Sådana uppgifter finns i bokverket *Indelningsregister. Ecklesiastik, administrativ, judiciell, kommunal och militär indelning inom Uppsala landsarkivdistrikt, 1–5* (finns tillgängligt i forskarexpeditionen). Uppgifterna finns även digitalt i Nationella arkivdatabasen NAD under rubriken *Sök orter*, <https://sok.riksarkivet.se/topografier>

Indelningsregistrets uppgifter gäller tiden fr.o.m. 1720 och därmed täcker den i stort sett den period från vilken kronofogdearkivalier är bevarade. Angående indelningen före 1720 finns uppgifter om Uppsala och Södermanlands län i J.A. Almquists nedan nämnda arbete. 1600-talets och det tidiga 1700-talets fögderiindelning i Örebro, Västmanlands och Kopparbergs län är däremot ofullständigt känd.

Med kännedom om rätt fögderi gäller det sedan att hitta rätt arkiv. I allmänhet sker detta lätt med hjälp av Riksarkivet i Uppsalas beståndsregister och förteckningar. Men som framgår av exemplet ovan förekommer det att ett kronofogdearkiv, t.ex. arkivet efter kronofogden i Uppsala läns första fögderi t.o.m. 1869, inte redovisas i register och förteckningar. Det beror då på att det ingår i en efterföljande myndighets arkiv, i detta fall Uppsala läns södra fögderi. För att i det senare arkivet skilja handlingarna efter kronofogden i första fögderiet t.o.m. 1869 från handlingarna efter hans kollega i länets andra fögderi under samma period är det nödvändigt att beställa fram och öppna volymerna.

Lästips

J.A. Almquist, *Frälsegods i Sverige under storhetstiden*, 1:1 (1931) & 2:1 (1934).

Pär Frohnert, *Kronans skatter och bondens bröd. Den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719–1775* (1993).

Bo Westerhult, *Kronofogde, häradsskrivare, länsman. Den svenska fögderiförvaltningen 1810–1917* (1965).

Se också den lokalhistoriska litteraturen om respektive område!

Text av Björn Asker

Skapad 1998-06-12

Uppdaterad av Linda Oja 2018-11-28

Uppdaterad 2025-06-27